

FRI-229-2-LLSHP(S)-07

EXPRESSING OF SEMANTIC RELATIONS OF OPPOSITION IN BULGARIAN FOLK PROVERBS ¹²³

Assoc. Prof. Todorka Georgieva, DcS

Department of Filological and Natural Sciences, Silistra Branch,
“Angel Kanchev” University of Ruse

Phone: 086 821 521

E-mail: tgeorgieva@uni-ruse.bg

Donka Ilieva, PhD

Department of Filological and Natural Sciences, Silistra Branch,
“Angel Kanchev” University of Ruse

Phone: 086 821 521

E-mail: drilieva@uni-ruse.bg

Abstract: *The article attempts to explore the structural-semantic features of proverbs by studying the semantic connections between their components and the ways through which the relation between them is realized. It examines the expression of semantic relations of opposition in Bulgarian proverbs, collected by Petko R. Slaveykov.*

Keywords: *proverbs, semantic relations, complex sentences*

ВЪВЕДЕНИЕ

В процеса на общуване говорещият и слушащият имат активна позиция. Докато първият вмества предаваната информация в рамките на един от типовете реч (повествование, описание, разсъждение), вторият се ангажира активно с процеса на разбиране и анализ: опитва се да изпревари мисълта на автора, да вникне в съобщаваното още преди речта да бъде завършена. Това позволява на слушащия да схваща информацията като смислово единство, като цялостен текст. Така бива възприемана и пословицата – не само интуитивно, но и въз основа на нейната текстова организация. Всяка пословица представлява едноизреченски текст, на когото са присъщи пределна лаконичност, смислово-композиционна завършеност и самостоятелна комуникативна функция. В структурно-граматичен план е изградена от едно просто или сложно изречение (Dobрева, Savova 2009: 131 – 132). Всяко сложно изречение, а следователно – и пословицата като едноизреченски текст, задължително разкрива различни смислови отношения (съединителни, причинно-следствени, противопоставителни и др.), съществуващи между събитията в обективната реалност (Nedev 2006: 59). Смисловите отношения се изразяват чрез синтактичните средства за връзка, т.е. чрез съюзите и съюзните думи, от които зависи какви отношения ще се изградят от наличните езикови елементи (Dogramadzhieva 1968: 10).

В настоящия доклад е направен опит да се разкрият структурно-семантичните особености на пословиците чрез изследване на смисловите отношения между съставлящите ги компоненти и на средствата, осъществяващи връзката между тях. Проучват се събраните от Петко Р. Славейков „български притчи или пословици“ (Славейков 1954), в които различните класове смислово-синтактични отношения намират своя ясен, кратък и въздействащ словесен израз. Сборникът съдържа не само пословици в тесния смисъл на думата, но и поговорки, благословии, клетви и др., оставащи встрани от нашето внимание. Обект на проучване е онази част от пословиците, които в структурно-граматичен план

¹²³ Докладът е представен пред секция „Езикознание, литературознание, история и философия“ на 63-тата научна конференция на Русенския университет „Ангел Кънчев“ и Съюза на учените-Русе на 18 октомври 2024 година с оригинално заглавие на български език: ИЗРАЗЯВАНЕ НА ПРОТИВОПОСТАВИТЕЛНИ СМИСЛОВИ ОТНОШЕНИЯ В БЪЛГАРСКИТЕ НАРОДНИ ПОСЛОВИЦИ

представяват едно сложно изречение, разкриващо определени смислови отношения, проявени самостоятелно или в комплекс.

ИЗЛОЖЕНИЕ

За връзка между компонентите на една част от пословиците основно служат съчинителни съюзи, чрез които се дава израз на смислово-синтактични отношения на съединяване, присъединяване, противопоставяне и т. н.

Смисловите отношения на **съединяване** са присъщи на пословици, при които носената от първия компонент информация се добавя към носената от втория компонент, за да се разкрие по-голям обем информация, напр.: *Работа не работи и от работа не бягай* (с. 490). Основното синтактично средство, чрез което могат да се експлицират съединителните смислови отношения, е съюзът **и**. В някои пословици тези смислови отношения влизат в по-голям комплекс от различни класове смислови отношения, напр.: *Работи да едеш и скрий да имаш* (с. 490), където освен съединителни участват още и смислови отношения за цел; или: *Размисли, па речи* (с. 494), където заедно със съединителните присъстват и смислови отношения за следствие.

Смислово-синтактичните отношения на **съпоставяне** съществуват между два компонента на сложното изречение (т. е. на пословицата), които се схващат като означения на донякъде различаващи се или слабо противопоставящи се едно на друго събития¹²⁴, напр.: *По-добре да са подхлъзнеш със крак, а не със език* (с. 450). Основното синтактично средство, чрез което могат да се експлицират съпоставителните смислови отношения, е съюзът **а**. Той се отличава с широка амплитуда на значенията – от съпоставяне и противопоставяне до отстъпка. В старобългарски простият съюз **а** и сложният съюз **а и**, функционират като отстъпителни съюзи (Dogramadzhieva 1968: 212).

Смисловите отношения на **противопоставяне** съществуват между два компонента на сложното изречение, които се схващат като означения на противопоставящи се едно на друго събития. В плана на изразяването противопоставянето се реализира чрез употреба на отрицателната частица „не”, напр.: *Селото не е гърчко, ала е гърчаво* (с. 519), или чрез употреба на антоними, разпределени в двата компонента (Nedev 2006: 89), напр.: *Правия са смее, // кривия са крие* (с. 471). Основното свързващо средство, чрез което могат да се експлицират тези смислово-синтактични отношения, е съюзът **но**. Паралелно с него в народната реч се употребяват значителен брой противопоставителни съюзи: **а, ала, ама, ами, обаче, пък, само че, камо ли, нежелли, току**. Част от съюзите, напр. **а, но, пък**, изразяват главно съпоставително-противопоставителни отношения. Приблизителна представа за фреквенцията на противопоставителните съюзи в Славейковите „Български пословици” добиваме от проучването на Константин Попов: **а** – 520 употреби; **ама** – 135; **ами** – 46; **но** – 17; **ала** – 8; **пък** – 5; **нъй** – 2, **а пък** – 1 (Поров 1964: 269 – 270). Тази статистика показва, че в народните пословици най-разпространен е съюзът **а**. В разговорната реч често има случаи, при които на противопоставянето се дава израз безсъюзно или посредством съчинителни или подчинителни съюзи, развили вторична функция. Подобни вторични функции се определят като „засилване на основната функция” на съюза (Genadieva-Mutafchieva 1964: 256 – 257).

По-нататък в изложението се разглеждат начините за изразяване на противопоставителните смислови отношения в пословиците, събрани от П. Р. Славейков.

Пословици с противопоставителни смислови отношения, изразени чрез съчинителни съюзи

Най-често външен израз на тези отношения се дава чрез противопоставителните съюзи, чиято семантика се обуславя от логическото съдържание на синтактичната цялост:

¹²⁴ При употребата на термина *събитие* се опираме на неговото разбиране у проф. Иван Недев (вж. Безсъюзните сложни изречения в съвременния български език. Силистра: РИТТ, 2006, с. 17), който го приема от Т. А. Колосова. Русские сложные предложения асимметричной структуры. Воронеж, 1980, с. 10).

Ще да ма търсиш, **но** няма да ма намериш (с. 616).

Керемидите на къщата тежат, **ама** я и покриват (с. 298); Пъшка, **ама** не казва (с. 489).

Бисера е малко зрънце, **ала** има голям почет (с. 123); Пълен му стомаха, **ала** му гладно окото (с. 487); Пуцам го, **ала** ма не пуца (с. 487).

Пълната пушка едного плаши, **а** празната двамина (с. 487). Някои пословици имат структура на сложни елиптични изречения, в които обобщението или изводът са дадени във формата на противопоставяне. В повече от три четвърти от случаите в единия от компонентите отсъства словесната форма в позиция на сказуемо (Vaseva 1964: 295).

По-добре да плаче детето, **а** не да плаче майката (с. 450); По-добре да служиш на добри хора, **а** не да заповядваш на лоши (с. 450). В тези пословици съюзът **а** свързва два компонента – първият изразява някаква констатация / обобщение, а вторият съдържа отрицание. В такива случаи **а** е равнозначен на съюза *отколкото* (Роров 1964: 278).

**Пословици с противопоставителни смислови отношения,
изразени чрез съчинителни и подчинителни съюзи с вторична функция**

По нас ги бият **и** не им дават да плачат (с. 455). Съчинителният съюз **и** тук е употребен с вторично противопоставително значение *но*, чрез което се изтъква последователността на противопоставяните събития.

По-добре е на челяка очите да му излягат, **та** име да не му излезне (с. 451). Съчинителният съюз **та** тук е употребен с вторично противопоставително значение *но*.

Проси, **че** не кради (с. 483). Подчинителният съюз **че** тук е употребен с вторично противопоставително значение *но*, срв.: *Проси, но не кради*.

Не било по череши, **че** по тикви ли (с. 375). Подчинителният съюз **че** тук е употребен с вторично противопоставително значение *ами*, срв.: *Не било по череши, ами по тикви ли*.

На зло търпи, **че** зло не струвай (с. 359). Подчинителният съюз **че** тук е употребен с вторично противопоставително значение *обаче*, срв.: *На зло търпи, обаче зло не струвай*.

Направи добро, **че** го хвърли в морето (с. 371). Подчинителният съюз **че** тук е употребен с вторично противопоставително значение *пък*, срв.: *Направи добро, пък го хвърли в морето*.

**Пословици с противопоставителни смислови отношения,
изразени чрез едновременно употреба на съчинителни и подчинителни съюзи**

Нека зная, **че** нека ма корят, **а** не да не зная, **че** да ма хвалят (с. 616). Основната функция на съюза **а** (съпоставянето) в този случай е засилена с цел ясно да се изрази противопоставяне. Подчинителният съюз **че** е употребен във вторичното си противопоставително значение *пък*.

Вътре го няма, **а** **че** и вън го няма (с. 467); Намерила баба скубано, **а** **че** иска и щипано (с. 371); Брашното, кира, на вяра, **а** **че** и кваса на заем (с. 136). Основната функция на съюза **а** (съпоставянето) в този случай е засилена с цел израз на противопоставяне. Семантиката му е *пък*. Подчинителният съюз **че** е употребен във вторичното си противопоставително значение *но*, срв.: *Намерила баба скубано, но пък иска и щипано*. Съюзът **а** **че** има рядка употреба. В „Буквар с различни поучения” (1824) от П. Берон съюзът *ачи* е отбелязан 63 пъти (Роров 1964: 270).

**Пословици с противопоставителни смислови отношения,
изразени безсъюзно**

При тези пословици изпуснатата синтактична връзка може да бъде експлицирана основно чрез съюза **но** (в народно-разговорната реч е възможна употреба и на други подчинителни съюзи, напр.: *а, ала, ама, обаче, пък*).

Ходи по снега, // диря не оставяй (с. 595), срв.: *Ходи по снега, но диря не оставяй*.

Рачник правила, // раците живи оставила (с. 505), срв.: *Рачник правила, пък раците живи оставила*.

Противопоставянето често е елемент на по-големи **комплекси** от различни класове смислови отношения. Те са експлицирани чрез прости или сложни съюзи, свързващи компонентите на пословиците.

Пословици със съединително-противопоставителни смислови отношения, изразени чрез съюзно и безсъюзно свързване

Сбира и трупа, // не му видят куна (с. 508).

*Не видяла вяра, // видяла, **та** полудяла* (с. 375).

Пословици с предикатно-субектни и противопоставителни смислови отношения, изразени чрез съчинителни и прости подчинителни съюзи

*По-добре е на челяка очите **да** му излягат, **та** име да не му излезне* (с. 451). Един от най-употребяваните съюзи в българския език е съюзът *да*. Днес той притежава различни взаимно преплитачи се синтактични и семантични качества, наследени от старобългарски: служи като подчинителна връзка в сложните съставни изречения с подчинени допълнителни, обстоятелствени, определителни, подложни и сказуемноопределителни изречения; може да свързва съподчинени допълнителни изречения в рамките на сложното смесено изречение, както и да въвежда съединителни и присъединителни изречения в сложното съчинено изречение или да свързва части на простото изречение (Dictionary 1981: 522 – 525; Old Bulgarian 1999, с. 385 – 387).

Пословици с предикатно-обектни и противопоставителни смислови отношения, изразени чрез съчинителни и прости подчинителни съюзи

*Не ма й, **че** ще умра, **ами** кой ще оправя селото* (с. 491).

Пословици с отстъпително-противопоставителни отношения, изразени чрез съчинителни и прости подчинителни съюзи

*Ако ръка дава, **а** сърце не дава, нищо не става* (с. 106).

*И аз мога **и** кон ми може, **ама** господ кога не помогне* (с. 271). В рамките на съединителните отношения, които обичайно изразява, съюзът *и* може да развие и други частни отношения, напр. за едновременност или последователност, за причинно-следственост, за съпоставително-противопоставителност на събитията, както и за израз на известна експресивност. В народните пословици се наблюдават редки случаи, когато съюзът *и* функционира като отстъпителен (Genadieva-Mutafchieva 1964: 256).

Пословици с условно-противопоставителни отношения, изразени чрез сложни подчинителни и прости съчинителни съюзи

*Ако да имаше сирене, **направяхме** попара, **ама** хляб няма* (с. 91).

Пословици с отношения на противопоставяне и цел, изразени чрез съчинителни и прости подчинителни съюзи

*Радо мари, дай крамаля **да** го пухна, **ала** ма страх* (с. 491). В старобългарски *да* е най-често употребяваният финален съюз със семантика ‘за да, че да, щото да’. Чрез неговата употреба се разкрива целта, която се постига след осъществяване на събитието в първия компонент. В развоя на нашия език старинната финална функция на *да* е била диференцирана чрез „подсилване“ с предлога *за*, който също означава финално отношение. Причина за явлението е стремежът да се разграничат различните употреби на съюза, който в рамките на сложното съставно изречение може да служи като връзка на няколко вида подчинени изречения (Genadieva-Mutafchieva 1970: 149 – 150).

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Направените наблюдения над сборника на П. Р. Славейков „Български притчи или пословици и характерни думи” позволяват да приемем, че в структурно отношение пословиците представляват текстове, композирани от градивни елементи, между които съществуват определени семантични отношения. В една немалка част от проучените народни мъдрости чрез присъщите на българския език синтактични съюзни средства е даден израз на противопоставяне в различна степен.

REFERENCES

- Genadieva-Mutafchieva Z. (1964). Some characteristic features of simple conjunctions in the modern Bulgarian language. – In: Notices of the Institute for the Bulgarian Language. Book XI. Sofia: BAS Publishing House, pp. 253–264. (**Оригинално заглавие:** Генадиева-Мутафчиева З., 1964. Някои характерни особености на простите съюзи в съвременния български език. – В: Известия на Института за български език. Кн. XI. София: Издателство на БАН, с. 253–264).
- Genadieva-Mutafchieva Z. (1970). The Subordinating Union DA in the Modern Bulgarian Language. Sofia: BAS Publishing House (**Оригинално заглавие:** Генадиева-Мутафчиева З., 1970. Подчинителният съюз ДА в съвременния български език. София: Издателство на БАН).
- Dictionary (1981). Dictionary of the Bulgarian Language. Volume 3 (G – Deyatel). Sofia: BAS Publishing House. (**Оригинално заглавие:** Речник на българския език, 1981. Том 3 (Г – Деятел). София, Издателство на БАН).
- Dobрева Е., Ив. Савова (2009). Text & Discourse. Veliko Tarnovo: Faber (**Оригинално заглавие:** Добрева Е., Ив. Савова, 2009. Текст & Дискурс. Велико Търново: Фабер).
- Dogramadzhieva E. (1968). Structure of the Old Bulgarian compound sentence. Sofia: BAS Publishing House. (**Оригинално заглавие:** Дограмаджиева, Е., 1968. Структура на старобългарското сложно съчинено изречение. София: Издателство на БАН).
- Nedev, Iv. (2006). Complex sentences non conjunctions in the modern Bulgarian literary language. Silistra: RITT (**Оригинално заглавие:** Недев, Ив., 2006. Безсъюзните сложни изречения в съвременния български книжовен език. Силистра: РИТТ).
- Old Bulgarian (1999). Old Bulgarian Dictionary. Volume I (A – H). Sofia: Valentin Trayanov Publishing House (**Оригинално заглавие:** Старобългарски речник, 1999. Том I (А – Н). София, Издателство Валентин Траянов).
- Slaveykov, P. R. (1954). Bulgarian proverbs or proverbs and characteristic words. Sofia: Bulgarian writer (**Оригинално заглавие:** Славейков, П. Р., 1954. Български притчи или пословици и характерни думи. София: Български писател).
- Vaseva, I. (1964). Notes on the syntactic structure of Bulgarian proverbs. Proverbs with an elliptical structure. – In: Notices of the Institute for the Bulgarian Language. Book XI, Sofia: BAS Publishing House, p. 293 – 310. (**Оригинално заглавие:** Васева, И., 1964. Бележки върху синтактичния строеж на българските пословици. Пословици с елиптична структура. – В: Известия на Института за български език. Кн. XI, София: Издателство на БАН, с. 293–310).